Eindrapport

Naar aanleiding van de restauratie van het orgel in de Gereformeerde Mariakerk te Vollenhove

Kampen, april 2013
© drs. H. G. Kamp

Inhoudsopgave

Inleiding **pag. 3**

Hoofdstuk 1 **Situatie voor de restauratie** **pag. 4**
Algemeen
Front en kas
Dispositie
Inwendige opbouw
Klank

Hoofdstuk 2 **Historisch overzicht** **pag. 7**

Hoofdstuk 3 **Inventarisatie van het pijpwerk, zoals dat voor de restauratie werd aangetroffen** **pag. 11**
Kenmerken van het Naber-pijpwerk en conclusies
Kenmerken van het Kamp-pijpwerk
Beschrijving per register
Mensuurtabel pijpwerk

Hoofdstuk 4 **De restauratie** **pag. 15**
Uitgangspunten voor de restauratie
Keuzes bij de dispositieopbouw
Front en orgelkas
Speeltafel
Inwendige opbouw en windvoorziening
Pijpwerk
Klankimpressie
Dispositie na de restauratie

Fotoverantwoording:
Alle recente foto's in dit rapport zijn gemaakt door Herman Kamp. De foto op de voorpagina is gemaakt door Daniël Kamp. De foto van de nieuwe speeltafel (pp 18) is gemaakt door Ellen Verkerk-van der Haar. De foto's van de speeltafel van Sanders (pp 8) en het Kamp-front (pp 9) zijn ter beschikking gesteld door dhr. J. Verkerk, lid orgelcommissie. De foto van het Sanders-front in de Kerkstraat (pp 9) is gedownload vanaf www.orgbase.nl.

Herman Kamp muziekpraktijk

Inleiding

In 2012 heeft een uitvoerige restauratie plaatsgevonden van het orgel in de Mariakerk te Vollenhove. Aanleiding tot die restauratie was de slechte aanleg en staat van het mechanische deel van het instrument. Ook was de artistieke kwaliteit van het instrument en de orgelkas van dien aard dat de Gereformeerde Kerk in Vollenhove daar graag verbetering in wilde zien. Daarom is besloten om het gehele instrument opnieuw te bouwen, waarbij het pijpwerk, het orgelfront en delen van de orgelkas zijn hergebruikt. De werkzaamheden zijn uitgevoerd door de firma A. Nijsse & Zoon uit Oud-Sabbinge, Zeeland.

Het Westfaalse front heeft historische waarde. Het stamt uit de Katholieke schuilkerk te Oldenzaal en maakte deel uit van het orgel dat Friedrich Heilmann daar in 1787 bouwde. Het front is in 1911 in Vollenhove geplaatst. De bekroning van de middentoren en de twee beeldjes die voor de restauratie aanwezig waren, behoren niet van origine bij dit orgelfront.

Ook een deel van het pijpwerk bezit historische waarde. De Prestant 8', Holpijp 8' discant, Octaaf 4', Fluit 4', Quint 3' en Octaaf 2', die sinds de restauratie allen weer op het hoofdwerk geplaatst zijn, bestaan grotendeels uit pijpwerk van C. F. A. Naber. Dit pijpwerk heeft hij in 1854 vervaardigd om het toenmalig aanwezige huisorgel in de Mariakerk meer geschikt te maken voor de kerkruimte.

Bovengenoemd huisorgel is in 1918/1919 verplaatst naar de toenmalige Gereformeerde Kerk aan de Kerkstraat te Vollenhove, een ruimte die beduidend kleiner was dan de Mariakerk. Daarbij is de Trompet 8' die Naber eveneens geplaatst heeft, verdwenen, een Bourdon 16' en Viola 8' zijn toegevoegd. Deze werkzaamheden zijn uitgevoerd door de firma Sanders. In 1962 is het orgel omgebouwd tot een tweeklaviers instrument, waarbij de aanwezige stemmen werden verdeeld over een Hoofdwerk en een Nevenwerk. Toegevoegd werden een Gemshoorn 2' en een Terts 1 3/5', ook werd de Bourdon vermaakt tot een Subbas 16' voor het Pedaal en een Roerfluit 8' voor het Hoofdwerk. Deze werkzaamheden werden door R. Kamp uit Zwolle uitgevoerd in 1962.

Na plaatsing in de Mariakerk in 1981 bleek het instrument te weinig draagkracht en volume te hebben, ook was de wijze waarop de stemmen verdeeld waren over de beide werken uit artistiek oogpunt minder gelukkig. De restauratie werd dan ook aangegrepen om tot een betere dispositie te komen, zodat het instrument in de kerkruimte volledig tot zijn recht komt. Geconstateerd mag worden dat de orgelbouwer geslaagd is in het uitvoeren van zijn opdracht. Er staat een orgel dat er zijn mag, waarin de historische kwaliteiten van het instrument geheel tot hun recht komen.

De hoofdstukken 1, 2 en 3 geven vooral de resultaten van het onderzoek weer, dat voorafging aan de restauratie. In hoofdstuk 4 is beschreven hoe de restauratie van het instrument is uitgevoerd.

April 2013, drs. Herman Kamp

Hoofdstuk 1 Situatie voor de restauratie

Algemeen

Het orgel in de Mariakerk zoals het voor de restauratie was, werd gebouwd door R. Kamp uit Zwolle in 1962, voor het gebouw van de Gereformeerde Kerk aan de Kerkstraat te Vollenhove. Hij heeft daarbij gebruik gemaakt van het pijpwerk van het vorige orgel in de Kerkstraat. Dit orgel is in 1918 bij de Gereformeerde Kerk in gebruik gekomen, maar heeft daarvoor in de Mariakerk gestaan. Het betrof in eerste instantie een huisorgel, waarvan de oorspronkelijke leeftijd en bouwer onbekend zijn. In 1854 heeft Naber dit orgel omgebouwd, waarbij - zoals uit recent pijponderzoek is gebleken - het pijpwerk (vrijwel) volledig is vervangen. Pijpwerk van vóór 1854 dat mogelijkerwijs door Naber zou kunnen zijn hergebruikt, was niet meer aanwezig, ook zijn de kas en het verdere binnenwerk niet bewaard gebleven. Het grootste deel van de registers van Naber is bewaard gebleven, te weten de Prestant 8' (dis-f3), Prestant 4' (G-f3), Octaaf 2', Holpijp 8' discant, Fluit 4' en Quint 3'. Alleen de Trompet 8' bas/discant en de Holpijp 8' bas die in 1854 deel uitmaakten van de dispositie, zijn niet meer aanwezig. In het orgel is het klankconcept dat Naber in 1854 gerealiseerd heeft dus grotendeels terug te halen, het Naber-pijpwerk vormt ook de basis van het instrument zoals Kamp dat in de Kerkstraat realiseerde. In 1981 is het orgel uit de Kerkstraat verplaatst naar de Mariakerk door de firma Kaat & Tijhuis, waarmee het Naber-pijpwerk in zijn oorspronkelijke omgeving is teruggekeerd, wellicht zonder dat men zich dat op dat moment realiseerde.

Front en kas

Het orgel is in 1981 in de Mariakerk geplaatst achter een historisch front, gebouwd door Friedrich Heilmann uit Westfalen in 1787. Dit front is van oorsprong afkomstig uit een schuurkerk in of nabij Oldenzaal en is in 1911 door J. Proper in Vollenhove geplaatst. Achter het front is door J. C. Sanders in 1918 een kas aangebracht, breder dan het front en in een afwijkende stijl. In deze kas heeft het Kamp-orgel in 1981 een plaats gekregen. Het front werd toen voorzien van nieuwe sprekende frontpijpen.
De orgelkas heeft inwendig de volgende afmetingen:
Breedte: 340,5 cm
Hoogte: 340 cm
Diepte: 186 cm
Het Heilmann-front heeft de volgende afmetingen:
Breedte onderkas: 198 cm
Breedte bovenkas uitwendig: 305,5 cm, inwendig: 297,5 cm
Hoogte basement frontpijpen vanaf orgelvloer: 190 cm
Hoogte zijtoren vanaf basement: 170 cm
Hoogte zijtoren vanaf orgelvloer derhalve: 360 cm

De frontindeling is als volgt (vetgedrukt betreft pijpen van de Prestant 8', niet-vetgedrukt betreft pijpen van de Prestant 4'):

linker zijtoren v.l.n.r.	middentoren v.l.n.r.	rechter zijtoren v.l.n.r.
Fis **d** C D E	**c Ais Gis Fis E F G A H**	**dis cis** Cis Dis F

De spitse tussenveldjes bevatten geen sprekende pijpen.

Dispositie

Hoofdwerk (manuaal I):		*Nevenwerk (manuaal II):*		*Pedaal:*	
Prestant	8’	Holpijp	8’	Subbas	16’
Roerfluit	8’	Viola	8’		
Prestant	4’	Fluit	4’		
Octaaf	2’	Quint	2 2/3’		
Mixtuur	III	Gemshoorn	2’		
		Terts	1 3/5’		

Manuaalkoppel, pedaalkoppel hoofdwerk, pedaalkoppel nevenwerk, tremulant nevenwerk.

Manuaalomvang: C-g3, pedaalomvang: C-d1.
Toonhoogte: a1 ongeveer 444 Hz
Stemming: Evenredig zwevend
Winddruk: 75 mm

Inwendige opbouw

De speeltafel bevond zich aan de rechterkant van het orgel in de zijwand. Deze was zo’n 40 cm hoger geplaatst dan de vloer van de orgelgalerij.
De gecombineerde manuaallade was middenin de orgelkas geplaatst, het pijpwerk van het nevenwerk vooraan, van het hoofdwerk daarachter. Direct naast de speeltafel het groot octaaf, aflopend in chromatische opstelling naar het midden. De rest van het pijpwerk chromatisch opgesteld, de grootste pijpen (c-klein) aan de linkerkant, dus aflopend naar het midden. Vóór en achter de laden waren ruime looppaden aangebracht op ladehoogte. De windlade bevond zich ongeveer 40 cm lager dan het front. Tussen de windlade en de linker zijwand was ruim 70 cm. ruimte, ook was de aanleg van de mechaniek achter de speeltafel ruim van opzet. De kas was voor het binnenwerk een flinke maat te groot. De windlade was van een bijzondere constructie: op de twee ventielkasten waren losse hardboard cancellen aangebracht, waaroverheen de slepen en dammen waren gelegd. Ook voor het walsraam en de walsen was aluminium gebruikt. Onnodig te zeggen dat materiaalkeuze en constructie een moeizame werking tot gevolg hadden. De speelaard was onplezierig taai, ook hield het orgel moeilijk stemming. Onder de windlade was de windvoorziening gesitueerd, bestaande uit windmotor en twee kleine magazijnbalgen.
Naast de windlade voor het manuaalpijpwerk was er nog een pneumatische windlade tegen de achterwand voor de Subbas. Onder de manuaallade stonden nog enkele pijpen van de Subbas opgesteld, eveneens op een pneumatische lade.

Klank

In de klank van het orgel waren authentieke Naberelementen nog terug te horen, al was het karakter flink gewijzigd. Daarbij was de klankopbouw vervormd doordat de registers over twee manualen verdeeld werden en daarbij met andere stemmen waren vermengd. De Prestant 4’ en de Octaaf 2’ waren in de discant wat kaal en scherp van klank geworden, waardoor e.e.a. een licht geforceerde indruk maakte. Waarschijnlijk was de winddruk iets verhoogd ten opzichte van 1854, deze was hoger dan bij Naber gebruikelijk. De Mixtuur vormde geen eenheid met de rest van het plenum, de klank was nogal iel en scherp. Bij een meer gevulde kerk leek het dat de individuele registers de ruimte niet goed konden vullen, wellicht waren de grootte van de kas en de plaatsing van de lade hier debet aan. Naarmate de kerk meer gevuld raakte, nam de grondtonigheid en de draagkracht in verhouding tot de helderheid sterk af. De Holpijp had wat spuck en was wat weinig grondtonig. De andere fluitregisters overtuigden meer. De Quint had een milde klank en was vooral met de fluitregisters goed te combineren. Datzelfde gold voor de Terts. In het prestantenkoor was de

Quint weinig aanwezig, maar bracht wel enige binding tussen de andere prestantregisters. In de oorspronkelijke klankopbouw van Naber was deze Quint een belangrijke schakel in het plenum. Doordat dit register echter op het nevenwerk was geplaatst, maakte het plenum op het hoofdwerk een wat kale indruk. De Viola was enigszins 'wild' en had vrij veel streek, neigend naar een Salicionaal, op zichzelf wel passend in een laat 19de eeuws klankconcept. De Subbas gaf te weinig grond, de mensuren waren nogal smal en plaatsing tegen de achterwand in een te grote kas was evenmin gunstig voor de klankuitstraling van dit register. Aan alles was te horen dat Kamp in 1962 het orgel voor een kleinere kerk heeft omgebouwd.
Voorts vielen nogal wat intonatiegebreken aan het pijpwerk op; daarnaast waren veel tonen ontstemd waardoor de klankpotentie moeilijk te beoordelen was. Lekkage van wind deed veel sissende geluiden ontstaan en beïnvloedde de toonvorming ongunstig.
N.B. Een beoordeling na een stembeurt bleek tot dezelfde conclusies t.a.v. de klank te leiden. Een zuivere stemming hield slechts kort stand; de windladen verloren teveel wind.

Foto van front en speeltafel voor de restauratie. Duidelijk is te zien dat de orgelkas breder was dan het front. Om dit enigszins te camoufleren was de voorzijde van de kas, waar deze buiten het front uitstak, beplakt met wit behang. De speeltafel, gemaakt door R. Kamp in 1962, was zonder wijzigingen meegekomen uit de voormalige Gereformeerde Kerk aan de Kerkstraat.

Hoofdstuk 2 Historisch overzicht van het orgel in de Mariakerk te Vollenhove

voor 1849
Huisorgel gebouwd dat later in de Mariakerk (destijds de Kleine Kerk van de Hervormde gemeente) is geplaatst, bouwer onbekend.

1849
Burgemeester G. J. Jacobsen schenkt het orgel aan de Kleine Kerk. Het wordt op 10 februari 1850 in gebruik genomen. Organist was E. P. Seidel, die ook zorg droeg voor de plaatsing[1]. Ook heeft Seidel een (loos) front aangebracht (nieuw of van elders afkomstig?? niet bekend)[2].

1854
Ombouw van het orgel door C. F. A. Naber voor 610 gulden, dwangsom per dag te laat: 3 gulden[3]. Na deze ombouw had het orgel de volgende dispositie[4]:

Prestant	8' (onderste octaaf gedekt van hout)
Holpijp	8'
Octaaf	4'
Fluit	4'
Quint	3'
Octaaf	2'
Trompet b/d	8'

Manuaalomvang: C-f3, aangehangen pedaal (?)

Blijkens het huidige pijpenbestand heeft Naber (vrijwel) al het pijpwerk vervangen. De ombouw had waarschijnlijk tot doel het huisorgel geschikt te maken voor gebruik in de kerkruimte; bij al het pijpwerk zijn kerkorgelmensuren aangehouden. Met uitzondering van de Trompet zijn alle registers van Naber bewaard gebleven, de kas en het overige binnenwerk zijn echter verloren gegaan.
Van de Holpijp is alleen de discant bewaard gebleven. Mogelijk heeft Naber de oude bas uit het huisorgel overgenomen, waarmee dan mogelijk ook het groot octaaf van de Prestant gecombineerd was; de c' heeft namelijk als enige nog aanwezige Naberpijp een volledige registerinscriptie: *Holpijp 2 vt. discant.*
Gezien het bedrag dat Naber ontving voor zijn werkzaamheden ligt het niet voor de hand dat hij een geheel nieuw orgel maakte, anders zou het bedrag beslist hoger geweest zijn. Waarschijnlijk heeft hij het nieuwe pijpwerk in de oude kas geplaatst. Of ook het windsysteem en/of het regeerwerk vervangen zijn, is niet meer na te gaan. Dit betekent wel dat Naber niet beschikte over veel ruimte voor het inwendige, en dat biedt een verklaring voor het gebruik van houten pijpen in het groot octaaf van de Prestant.

1911
In de Kleine Kerk wordt een Westfaals front geplaatst dat oorspronkelijk in een schuurkerk in Oldenzaal heeft gestaan. Nadat dit Westfaalse orgel in 1810 naar de Sint Plechelmuskerk in Oldenzaal is overgebracht, is het in 1812 in de Katholieke Kerk in Denekamp terechtgekomen. Daar heeft het gestaan tot 1911, waarna het front overgebracht werd naar Vollenhove en de rest van het orgel vernietigd werd[5]. Uit summiere gegevens in het archief

---

[1] Broekhuyzen pp. 809
[2] Mededeling van dhr. W. H. Zwart jr., ontleend aan De Boekzaal 1850
[3] Broekhuyzen pp. 809, mededeling van dhr. Verkerk
[4] Broekhuyzen pp. 809
[5] encyclopedie van historische orgels in Nederland deel 3 pp. 317

van de Hervormde Kerk blijkt dat de Kamper orgelbouwer J. Proper dit front in Vollenhove plaatste en voorzag van loze frontpijpen. Vermoedelijk is het front rond 1785 vervaardigd.

1912
In de Kerkstraat te Vollenhove nemen de Gereformeerden een nieuw gebouw aan de Kerkstraat in gebruik[6]. Dit gebouw is in grootte ongeveer de helft van de Kleine Kerk.

1918/1919
Achter het front dat Proper in 1911 in de Kleine Kerk plaatste, maakt de firma Sanders een nieuwe orgelkas met daarin het hoofdwerk (windlade plus pijpwerk) van het Garrels-orgel uit de Oud-Katholieke schuilkerk te Den Haag (1726)[7].

De speeltafel die de firma Sanders maakte voor het hoofdwerk van Garrels in de Kleine Kerk

Uit recent aangetroffen documenten is aan het licht gekomen dat het door Naber omgebouwde orgel door de firma Sanders bij deze gelegenheid is ingenomen. Voor 750 gulden is het orgel vervolgens in de voormalige Gereformeerde Kerk aan de Kerkstraat geplaatst op een galerij tegenover de preekstoel. De Trompet 8' van Naber werd verwijderd; ervoor in de plaats kwamen een Viola 8' en Bourdon 16'. Voor de discant van de Bourdon is daarbij gebruik gemaakt van ouder pijpwerk.
Het orgel werd in een nieuwe kas geplaatst (foto op volgende pagina). Uit gesprekken met oude kerkgangers is naar voren gekomen dat het orgel voor de vebouwing van 1962 een speeltafel aan de zijkant bezat[8]. Of ook de windladen, tractuur en windvoorziening vernieuwd zijn, is niet bekend.

---

[6] Smedema en Heidinga pp. 3
[7] Encyclopedie van historische orgels in Nederland deel 3 pp. 317
[8] Mededeling van dhr. Verkerk

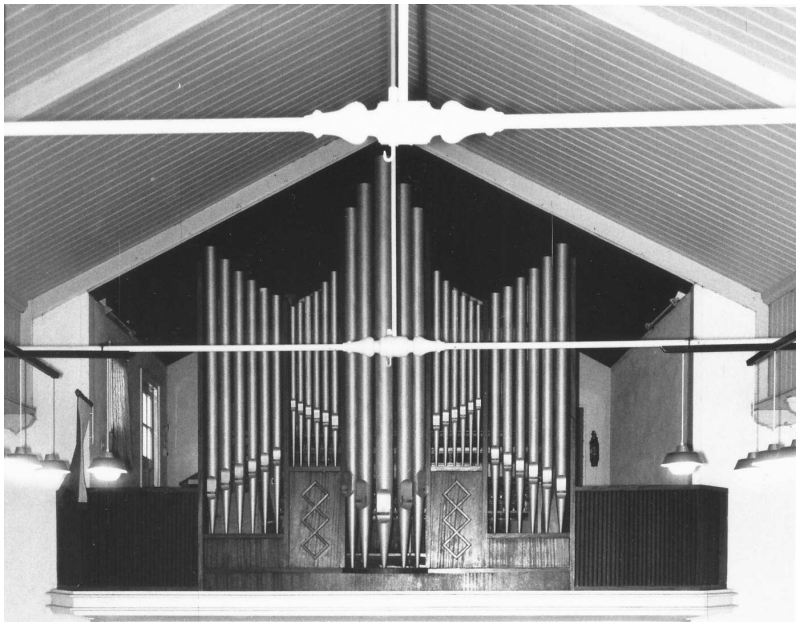

Links: Foto van het orgel in de Kerkstraat vóór de verbouwing door R. Kamp in 1962. De afbeelding is gevonden op www.orgbase.nl, welke beheerd wordt door Piet Bron. De foto werd gemaakt door G. Meyster in 1957.
Rechts: Het orgel in de Kerkstraat na de ombouw door R. Kamp.

1962
De kerk aan de Kerkstraat wordt verbouwd. Bij die gelegenheid plaatst R. Kamp het orgel boven de preekstoel en bouwt het om tot een tweeklaviers instrument[9]. Het bestaande pijpwerk wordt in een nieuwe kas geplaatst, ook wordt de inwendige opbouw vervangen. De dispositie wordt aldus:

Hoofdwerk:		Nevenwerk:		Pedaal:	
Prestant*	8’	Holpijp*	8’	Subbas	16’
Roerfluit	8’	Viola	8’		
Fluit*	4’	Prestant*	4’	*pijpwerk van Naber	
Octaaf*	2’	Quint*	2 2/3’		
Mixtuur 2’	III	Gemshoorn	2’	Koppelingen:	
		Terts	1 3/5’	HW-NW, P-HW, P-NW	

Het orgel krijgt als manuaalomvang C-g3, pedaalomvang C-d1. Het groot octaaf van de Roerfluit wordt gecombineerd met de Subbas van het pedaal. Ook krijgt het Nevenwerk een Tremulant.

Kamp gebruikte pijpwerk uit voorraad om de klavieromvang uit te breiden tot g’”. Nieuw door Kamp vervaardigd zijn de Mixtuur, de Gemshoorn 2’, de Terts 1 3/5’ en de Holpijp 8’ bas. Als de oorspronkelijke windladen, windvoorziening en tractuur van het door Naber omgebouwde orgel er in 1962 nog waren, zijn deze door Kamp verwijderd.

[9] Mededelingen van dhr. Verkerk, zie ook Encyclopedie van historische orgels deel 3 pp. 317 en 318

1981
De Gereformeerde gemeente koopt de Kleine Kerk van de Hervormde gemeente en noemt het gebouw naar de oorspronkelijke voor-reformatorische naam: Mariakerk. Het aanwezige Garrels-orgel wordt verkocht aan de stichting tot herstel van het Garrels-orgel te Den Haag en wordt teruggeplaatst in de oorspronkelijke kas op de oorspronkelijke locatie. De kas in de Mariakerk bleef leeg achter, ook het historische Westfaalse front bleef in Vollenhove.
Orgelbouwbedrijf Kaat & Tijhuis uit Kampen plaatst het orgel uit de Kerkstraat over naar de Mariakerk in de door Sanders gebouwde kast. Kas en frontpijpen van Kamp bleven in de Kerkstraat achter. Daar bevinden ze zich nog steeds, als camouflage voor een electronisch orgel.
Het Westfaalse front in de Mariakerk wordt voorzien van nieuwe frontpijpen, in dit geval sprekende pijpen voor de Prestant 8' en de Prestant 4'. Daarnaast worden de Fluit 4' van het hoofdwerk en de Prestant 4' van het nevenwerk omgewisseld. Het is de vraag of men op dat moment wist dat het originele pijpwerk weer terugkeerde naar de locatie waarvoor het oorspronkelijk gebouwd was.

2009
Na vergeefse pogingen om het Van Gruisen - Van Oeckelenorgel uit de Doopsgezinde Kerk te Harlingen geplaatst te krijgen, besluit de kerkenraad om het huidige orgel om te bouwen, teneinde de technische problemen op te lossen en het orgel meer geschikt te maken voor de huidige kerkruimte.

2010
Orgelbouwbedrijf A. Nijsse & Zoon ontvangt de opdracht om het orgel te restaureren, waarbij windvoorziening, windladen en het regeerwerk vervangen worden, en de dispositie uitgebreid wordt.

Voor het samenstellen van het historisch overzicht is gebruik gemaakt van de encyclopedie van historische orgels in Nederland, van de beschrijving van het orgel in de Hervormde- of Kleine Kerk te Vollenhove in de dispositieverzameling van Broekhuyzen sr. (1862), van een onderzoeksrapport van de GOV-adviseurs H. R. Smedema en T. Heidinga uit 1981 en van mondeling overgeleverde gegevens van de heer J. Verkerk (lid van de orgelcommissie), die zelf kerkelijke archieven heeft doorzocht en gesprekken heeft gevoerd met oud-organisten en gemeenteleden. Eveneens zijn enkele gegevens verstrekt door de heer W. H. Zwart jr. uit Harderwijk. Daarnaast gaven vooral onderzoek van het pijpwerk zelf en de registerplaatjes bij de speeltafel veel waardevolle aanwijzingen omtrent de historie van het instrument. Het pijponderzoek in het kader van dit rapport heeft de herkomst ervan aan het licht gebracht, waarmee vast is komen te staan dat het huidige orgel in de Mariakerk is opgebouwd uit het oorspronkelijke orgel dat in 1918 werd overgeplaatst in de Gereformeerde Kerk.

Hoofdstuk 3 Inventarisatie van het pijpwerk, zoals voor de restauratie werd aangetroffen.

In het orgel zijn registers uit verschillende perioden gebruikt. De Holpijp 8' discant, Prestant 8', Prestant 4', Fluit 4', Quint 3' en Octaaf 2' zijn grotendeels van Naber. De Holpijp bas, Mixtuur, Gemshoorn 2' en de Terts 1 3/5' zijn van Kamp. De Subbas 16', Roerfluit 8' en de Viola 8' zijn van onbekende herkomst. Alle metalen pijpen hebben een met potlood geschreven toonhoogteaanduiding op het bovenlabium, die overeenkomt met de huidige plaatsing. Uitzondering hierop zijn uiteraard de frontpijpen, welke in 1981 door Kaat en Tijhuis zijn geplaatst. Hieronder worden algemene kenmerken van de verschillende bouwers aangegeven, daarop volgt een beschrijving per register.

Kenmerken van het Naber-pijpwerk en conclusies

Ten aanzien van de labiumvormen geldt dat het open pijpwerk spits geritste bovenlabia heeft, het gedekte pijpwerk heeft rond geritste bovenlabia. Een bestek van Naber is niet bewaard gebleven. Op grond van de exacte overeenkomst van het Naber-pijpwerk met het pijpwerk in de Lutherse Kerk te Kampen, waarvan wel een bestek bewaard is gebleven, kan gesteld worden dat het orgelmetaal bestaat uit 1/3 deel Engels bloktin en 2/3 deel Engels bloklood.
Verschillende kenmerken geven aanwijzingen dat het pijpwerk is aangepast aan plaatsing in een huisorgel, dat dan inmiddels wel als kerkorgel in gebruik is. De mensuren komen overeen met kerkorgels. De voeten van al het Naber-pijpwerk zijn later verlengd, waarschijnlijk in 1962. Dat geeft een aanwijzing dat in het oorsponkelijke concept met lage pijproosters is gewerkt. Ook valt op dat de Fluit 4' in het groot octaaf een opvallend smalle mensuur heeft in vergelijking tot het overige pijpwerk van dit register. Uit de dispositieopgave van Broekhuyzen blijkt dat het groot octaaf van de Prestant 8' van hout was, wellicht gecombineerd met de Holpijp 8', vanwege de beschikbare ruimte. Een andere aanwijzing vormt het feit dat op c' van de Holpijp 8' de inscriptie voorkomt: *Holpijp 2 vt. discant.* Dit wijst erop dat voor de bas waarschijnlijk bestaand (houten?) pijpwerk is hergebruikt. Dit zou dan heel goed de oorspronkelijke bas uit het huisorgel kunnen zijn, die dan vrij smal van mensuur zal zijn geweest. Vervangen door een bredere bas was dan voor Naber niet mogelijk geweest vanwege beperkte ruimte in de kas. Het feit dat de diametermensuren van de Fluit 4' in het groot octaaf verhoudingsgewijs nogal eng zijn en dat de bas van de Quint 2 2/3' gedekt is uitgevoerd, wijzen eveneens in de richting van een minder draagkrachtig achtvoetsregister in het groot octaaf. Deze hypothesen zijn niet meer te onderbouwen, aangezien de bas van de Holpijp 8' die Naber gebruikt heeft, verloren is gegaan.
Het gegeven dat de pijpvoeten later verlengd zijn, heeft als consequentie dat er geen aanwijzingen zijn met betrekking tot de originele voetopeningen.
Aan het open pijpwerk valt op, dat de pijpen die niet op lengte zijn afgesneden, later van een nieuwe steminrichting zijn voorzien. Daarbij is het bovenste deel met de originele steminrichting afgesneden en vervangen door nieuw materiaal, in sommige gevallen is het stemgedeelte aan de achterkant uitgesneden, waarna een nieuw plaatje met steminrichting is geplaatst. De reden dat de steminrichtingen vervangen zijn, is waarschijnlijk vanwege het gebruik van Naber om smalle dubbele stemrollen toe te passen, die gemakkelijk beschadigd kunnen raken.
De pijpen van de Prestant 8', Prestant 4', Octaaf 2' en Quint 2 2/3' discant (dus de open pijpen) zijn voorzien van toonhoogte-inscripties. Deze zijn op de pijpvoeten en op de corpi met de hand geschreven boven en onder de labia, de meeste met hetzelfde handschrift. Daarbij valt bij de Prestant 8' en Prestant 4' op, dat op de meeste pijpen de aanduiding op de voeten niet overeenkomt met die op de corpi. Vermoedelijk komen de inscripties op de pijpvoeten overeen met de oorspronkelijke toonhoogte, de inscripties op de corpi, die in handschrift veelal overeenkomen met die op de voeten, stelt ons voor raadsels. Daarnaast komen veel toonhoogte-inscripties op zowel voeten als corpi veelal niet overeen met de huidige plaats. De Holpijp 8', Fluit 4' en Quint 2 2/3' bas hebben met uitzondering van

bovengenoemde inscriptie op de c' van de Holpijp geen toonhoogte-inscripties. Blijkbaar voorzag Naber alleen de open pijpen van toonhoogte-inscrities.
Verder zijn aan het pijpwerk geen aanwijzingen te vinden dat opsneden verhoogd of verlaagd zijn. Uitzondering hierop vormt de Fluit 4', waarvan de opsneden verhoogd bleken te zijn. De soldeernaden van de corpi op de voeten zijn niet aangetast.
Al het pijpwerk van Naber heeft lichte kernsteken.

Kenmerken van het Kamp-pijpwerk

Het Kamp-pijpwerk vertoont de kenmerken van twintigste-eeuws pijpwerk zoals dat in pijpenmakerijen besteld wordt. De labia zijn gedrukt. Het pijpwerk ziet er verzorgd uit; er zijn geen beschadigingen aangetroffen. Over het algemeen zijn geen kernsteken aanwezig. De registers van voor 1962 zijn door Kamp uitgebreid tot g3, hiertoe zijn bij vele registers 1 of 2 pijpen toegevoegd. Blijkbaar is dit uit voorraad gebeurd, de factuur van deze pijpjes is zeer divers.

Beschrijving per register

Hoofdwerk:

Prestant 8' C-Dis gelig geschilderde pijpen van orgelmetaal, onbekende herkomst. De pijpen hebben gelijke lengte; Cis, D en Dis hebben overlengte. De labia zijn rond opgeworpen. Vermoedelijk zijn dit ooit frontpijpen geweest in een ander orgel.
E-dis frontpijpen, Kaat en Tijhuis 1981. Rond geritste labia, ronde zijbaarden.
e-f''' Naber, 1854. Vanaf c'' zijn de pijpen op lengte afgesneden. De pijpen van e-b (klein octaaf) hebben als enige Naberpijpen in het orgel geen verlengde pijpvoeten. Afgaande op de inscripties op de pijpvoeten zijn er geen pijpen opgeschoven. De pijpen voor fis''' en g''' zijn van onbekende herkomst, begin twintigste eeuw, toegevoegd om de klavieromvang uit te breiden.

Roerfluit 8' C-B gecombineerd met Subbas, beschrijving zie Subbas, het pijpwerk van c-g''' is van metaal. De herkomst van c-fis'' is onbekend. Het betreft vrij zwaar pijpwerk, dat wellicht uit voorraad is geplaatst door Sanders in 1918. Mogelijk gaat het om 19e eeuws of zelfs 18e eeuws pijpwerk. Dit pijpwerk heeft inwendige roeren en rond geritste labia. De pijp a is toegevoegd, daarboven zijn de pijpen één plaats opgeschoven. Het pijpwerk is voorzien van diverse inscripties. De pijpen van g''-g''' zijn toegevoegd door Kamp, deze pijpen hebben uitwendige roeren, de labia zijn gedrukt.
Het vermoeden is gerechtvaardigd dat de Subbas en Roerfluit oorspronkelijk als Bourdon 16' door het leven is gegaan, die dan een omvang C-f''' had (dit vermoeden is ook af te leiden uit een opmerking in Het Historische Orgel in Nederland deel 3 pp 319).

Prestant 4' C-Fis frontpijpen, Kaat en Tijhuis 1981. Rond geritste labia, ronde zijbaarden. De pijpen van G-f''' zijn van Naber. De discant is op lengte afgesneden. Opvallend detail: G heeft naast de later aangebrachte stemrol een dichtgesoldeerde dubbele stemrol, de originele steminrichting van Naber. De pijpen van cis'-e' zijn later voorzien van grote zijbaarden. Op b is een pijp tussengevoegd, fabrieksmakelij uit het begin van de twintigste eeuw, afgaande op de inscripties op de pijpvoeten is wellicht de discant één plaats opgeschoven. Ook is de dis'' vervangen door een pijp in factuur overeenkomend met Kamp, mogelijk ter vervanging van een beschadigde pijp. De pijp g''' is toegevoegd, herkomst onbekend.

Octaaf 2' C-fis''' Naber. Het groot octaaf is voorzien van nieuwe steminrichtingen, vanaf c zijn de pijpen op lengte afgesneden. De pijp c is later toegevoegd, daarboven zijn de pijpen één plaats opgeschoven. De inscripties op pijpvoeten en corpi komen hier wél overeen. De pijp g''' is later toegevoegd.

Mixtuur III Kamp, 1962. Smalle mensuren. Samenstelling:
C: 2 - 1 1/3 - 1
c': 2 2/3 - 2 - 1 1/3
c''': 4 - 2 2/3 - 2

Nevenwerk:

Holpijp 8' C-B uit blank gelakt vurenhout, Kamp 1962, smalle mensuren. Het pijpwerk voor c-b is van metaal, met rode viltranden aan de hoeden, spits geritste bovenlabia, eveneens Kamp 1962. Van c' tot f''' is het pijpwerk van Naber. Dit pijpwerk is niet voorzien van tooninscripties, met uitzondering van c'. Opvallend is de naar verhouding vrij lage opsnede, die wel origineel is. De pijpen voor fis''' en g''' zijn later toegevoegd.

Viola 8' Het groot octaaf is gecombineerd met de Holpijp. De pijpen van c-d' zijn anders van factuur dan de pijpen van dis'-f'''. De pijpen van c-d' zijn grijs geschilderd orgelmetaal en hebben een geperst rond labium. Vanaf dis'-f''' hebben de pijpen een gedrukt labium, ook zijn de expressions van deze pijpen breder. De pijpen van fis''' en g''' zijn later toegevoegd; op de pijp voor g3 staat in slagletters: *Salicionaal f'''*. Volgens René Nijsse is dit register door Sanders geplaatst en was het bij Sanders gebruikelijk om twee 'halve registers' te bestellen voor een Viola om in de discant een meer Salicionaalachtig karakter te bereiken.

Fluit 4' Register geheel van Naber. Er zijn geen registerinscripties. Van C tot g'' is het pijpwerk gedekt, van gis'' tot f''' open, conisch. Er zijn geen aanwijzingen dat er geschoven is met het pijpwerk. De pijpen voor fis''' en g''' zijn later toegevoegd, deze zijn cilindrisch. In een later stadium zijn de opsneden verhoogd, sporen daarvan zijn terug te vinden in de zijranden van de opsneden.

Quint 2 2/3' Pijpwerk geheel van Naber, alleen de c' is later vervangen. De bas is gedekt en heeft geen inscripties, de discant is open en heeft wel inscripties op pijpvoeten en corpi, die met elkaar overeenkomen. Uit deze inscripties blijkt dat het pijpwerk niet is opgeschoven. De discant is op lengte afgesneden.

Gemshoorn 2' Pijpwerk geheel van Kamp, open, conisch. Het groot octaaf heeft zijbaarden. Vanaf fis' zijn de pijpen op lengte afgesneden.

Terts 1 3/5' Pijpwerk geheel van Kamp, omvang f-g'''. Evenals de discant van de Quint ook hier vrij wijde prestantmensuren en vrij brede opsneden, maar kleine voetopeningen. Vanaf gis' zijn de pijpen op lengte afgesneden.

Pedaal:

Subbas 16' Donker gekleurd onbehandeld vurenhout, onbekende herkomst. Volgens het Historische orgel in Nederland is dit register van rond 1910. Hoogstwaarschijnlijk is dit register in 1918 door Sanders geplaatst als bas van een manuale Bourdon 16'.

Mensuurtabel pijpwerk maten in mm.

De diameters zijn bij open pijpen inwendig gemeten, bij gedekte pijpen uitwendig. De metingen hebben plaatsgevonden in de kerk, toen het orgel nog in gebruik was.

	C:	c:	c':	c":	c"':
Prestant 8' diameter	-	77,3	49,0	28,4	16,8
wanddikte	-	1,6	0,8	0,8	0,7
hoogte opsnede	-	-	10,9	6,7	4,2
breedte opsnede	-	-	40,7	23,7	14,5
doorsnede voetopening	-	-	6,7	5,0	4,0
Prestant 4' diameter	85	48,7	29,7	17,8	11,0
wanddikte	1,4	1,6	1,4	0,8	-
hoogte opsnede	-	11,5	6,4	4,7	2,5
breedte opsnede	-	41,4	24,4	15,5	9,5
voetopening	-	6,0	5,3	6,0 (!)	2,7
Octaaf 2' diameter	49,9	26,9	17,5	11,5	7,6
wanddikte	0,9	1,1	0,7	0,6	0,6
hoogte opsnede	9,2	6,5	3,4	2,8	-
breedte opsnede	39,6	20,8	15,1	9,4	5,6
voetopening	6,3	4,6	2,7	3,1	-
Mixtuur diameter 4' koor	-	-	-	-	7,4
diameter 2 2/3' koor	-	-	17,0	9,9	6,3
diameter 2' koor	39,5	22,7	13,2	6,9	5,6
diameter 1 1/3' koor	27,3	15,9	9,6	6,3	-
diameter 1' koor	21,7	13,1	-	-	-
Roerfluit 8' diameter	-	84	47,7	27,6	19,1
hoogte opsnede	-	20,6	13,4	7,9	6,0
breedte opsnede	-	63,2	35,8	18,8	12,9
voetopening	-	7,0	6,5	4,6	4,5
Holpijp 8' diameter	81,1/66,4*	78,0	44,6	32,0	20,9
hoogte opsnede	-	17,0	9,4	6,5	3,5
breedte opsnede	-	57,0	34,2	23,9	15
voetopening	-	6,8	5,6	4,1	4,0
Fluit 4' diameter	71,6	48,7	33,4	22,0	12,0/17,1
hoogte opsnede	19,8	13,8	9,0	5,8	-
breedte opsnede	52,2	36,9	24,7	15,4	11,8
voetopening	8,9	6,7	5,5	3,5	3,1
Gemshoorn 2' diameter boven inw.	26,3	17,8	11,4	8,7	5,8
diameter kern uitwendig	59,5	38,6	23,6	15,8	10,0
wanddikte	0,9	0,8	0,7	0,6	0,5
hoogte opsnede	11,6	7,5	4,5	2,6	-
breedte opsnede	44,6	28,3	16,8	10,6	7,3
voetopening	6,0	5,0	4,3	-	-

*inwendige diametermaten (houten pijp)

Quint 2 2/3' diameter	56,9	35,5	19,4	12,9	8,4
wanddikte	-	-	0,6	0,6	0,6
hoogte opsnede	13,5	8,6	5,1	3,0	-
breedte opsnede	44,3	27,8	15,9	10,8	7,6
voetopening	5,0	3,9	3,0	-	-
Terts 1 3/5' diameter	-	-	14,9	9,2	6,4
wanddikte	-	-	0,5	0,5	0,5
hoogte opsnede	-	-	3,2	-	-
breedte opsnede	-	-	11,9	7,5	6,0
voetopening	niet meetbaar				
Viola 8' diameter	-	54,6	35,6	20,9	13,2
wanddikte	-	1,0	0,7	0,6	0,6
hoogte opsnede	niet meetbaar				
breedte opsnede	-	43,7	25,5	20,7	12,8
voetopening	-	5,5	3,6	3,7	3,1

Subbas 16' doorsnede C inwendig: 146/116
doorsnede c inwendig: 89/72

Opstelling pijpwerk voor de restauratie. Tegen de achterwand zijn nog juist de 4 grootste pijpen van de Prestant 8' te zien, die geschilderd zijn. De bovenste helft van de lade draagt het groot octaaf van alle registers. Van links naar rechts zijn de volgende registers te zien: Mixtuur, Octaaf 2', Prestant 4', Roerfluit 8' (groot octaaf niet op de lade), Prestant 8' (groot octaaf niet op de lade), Fluit 4', Viola 8', Holpijp 8', Quint 2 2/3' (bas gedekt), Gemshoorn 2'. De Terts 1 3/5' is net buiten de foto geheel rechts op de lade geplaatst. Geheel links in de hoek boven de lade is nog een stukje te zien van een pijp van de Subbas 16'.

Hoofdstuk 4 Uitvoering van de restauratie

Uitgangspunten voor de restauratie

Zoals in het eerste hoofdstuk is opgemerkt, was de technische aanleg van het regeerwerk van dien aard dat herstel of reparatie geen zinvolle optie was. Het kerkbestuur van Vollenhove had daarom al besloten dat de inwendige opbouw geheel vervangen moest worden, waarbij het regeerwerk en de windvoorziening nieuw worden aangelegd, met hergebruik van het pijpwerk, front, delen van de kas en delen van de windvoorziening.
Het kerkbestuur was in de veronderstelling dat het orgel als geheel weinig of geen artistieke en historische waarde had, met uitzondering van het front. Het onderzoek aan het orgel door ondergetekende heeft dat weerlegd. Verder was de klank te zwak voor de kerk. Wanneer de kerk goed gevuld is, worden de grondtonen benadeeld ten opzichte van de hoge tonen. Bij restauratie was het dan ook van belang om te zorgen voor voldoende draagkracht en volume. Het concept was voor de kerk ook te klein (gebaseerd op het kerkgebouw aan de Kerkstraat uit 1912), uitbreiding van de dispositie was gewenst. Ook is de samenhang tussen de oorspronkelijke registers van Naber verloren gegaan doordat deze verdeeld waren over hoofd- en nevenwerk. Toen ondergetekende door het kerkbestuur werd benaderd als adviseur, was een offerte van de firma Nijsse & Zoon te Oud-Sabbinge reeds in bespreking. Deze offerte bood voldoende aanknopingspunten om tot een zinvolle restauratie over te gaan.
Om tot een volwaardig begeleidingsinstrument voor deze kerk te komen, zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- De eenheid tussen de registers van Naber moet hersteld worden door deze alle op het hoofdwerk te plaatsen.
- De opbouw van het orgel moet zodanig zijn dat de klankkwaliteit van het aanwezige pijpwerk in de kerkruimte volledig tot haar recht komt.
- De dispositie moet ingericht zijn op voldoende draagkracht.
- De latere toevoegingen en wijzigingen moeten waar mogelijk op zinvolle wijze in het nieuwe orgel worden geïntegreerd.
- Voor begeleiding van onbekende melodieën moet een krachtige uitkomende stem gerealiseerd worden.

Uitwerking van deze uitgangspunten betekende dat ook het gerestaureerde orgel twee manualen en een zelfstandig pedaal zou krijgen. Gezien de financiële speelruimte was het niet mogelijk om voor dit instrument nieuw pijpwerk te vervaardigen.

Keuzes bij de dispositieopbouw

Aangezien het orgel voor de restauratie geen tongwerken had, leefde de wens bij de organisten om het orgel uit te breiden met twee tongwerken, een Dulciaan op het nevenwerk en een Fagot op het pedaal. Daarnaast ontstonden een aantal hiaten in de opbouw van de nevenwerkdispositie, doordat registers van Naber, die voorheen op het Nevenwerk stonden, verhuisden naar het Hoofdwerk. Om in deze behoeften tegemoet te komen, is gezocht naar geschikt pijpwerk. In de aanloop tot de restauratie bleek een orgel beschikbaar te zijn (het voormalige Elbertse-Verschuerenorgel uit de Moriakerk te Emmeloord) waaruit alle registers genomen konden worden die nodig waren om de hiaten op het Nevenwerk op te vullen. Ook kon met pijpwerk uit dit orgel een vrij pedaal worden gerealiseerd. Met dit oogmerk is het betreffende orgel door de firma Nijsse & Zoon aangekocht.
Naast de registers van Naber kreeg het hoofdwerk zijn Bourdon 16' terug, die in 1962 was gewijzigd in een Subbas voor het pedaal en een Roerfluit voor het hoofdwerk. Ook kreeg het hoofdwerk een Mixtuur, welke in samenstelling en mensurering is aangepast aan de ruimte en het overige Naber-pijpwerk. Hiervoor is de Mixtuur van het Emmeloordse orgel gebruikt, aangevuld met pijpen uit de oude Mixtuur van Kamp.
Het concept van het nevenwerk als cornet-décomposé werd in de nieuwe situatie gehandhaafd, zij het dat deze voller van klank is gemaakt om in de kerkruimte te voldoen. In de plaats van de Holpijp 8', Fluit 4' en Quint 2 2/3', die als Naberregisters naar het

hoofdwerk verhuisden, zijn een Gedekte Fluit 8', Roerfluit 4' en conische Quintfluit 3' uit het Emmeloordse orgel gekomen. De Viola 8', Gemshoorn 2' en Terts 1 3/5' op het nevenwerk bleven gehandhaafd, waarbij de Terts werd aangevuld met pijpen voor c-e in het klein octaaf. Het nevenwerk werd uitgebreid met een tongwerk, een Dulciaan 8', welke eveneens afkomstig was van het orgel uit de Moriakerk te Emmeloord. Op het hoofdwerk was plaatsing van een tongwerk niet mogelijk omdat het nevenwerk direct achter het hoofdwerk moest worden opgesteld. Er was geen ruimte om daartussen nog een stempad te realiseren.
Het vrije pedaal, bestaande uit Subbas 16', Prestant 8' en Fagot 16' is voornamelijk gemaakt met pijpwerk uit het Emmeloordse orgel. De Subbas 16' van het Emmeloordse orgel is overgenomen, en uit de Prestant 8' van dit orgel is een Prestant 8' voor het pedaal gemaakt. Om in de behoefte aan een Fagot 16' voor het pedaal te voorzien, moest verder worden gezocht. Daarvoor is de Fagot aangewend die aanwezig was in het orgel van de Gereformeerde Kerk te Rinsumageest.

Front en orgelkas

Om de klankuitstraling te bevorderen, is besloten de orgelkas smaller en ondieper te maken, zodat deze even breed is geworden als het bovendeel van het front. De hoogte van de orgelkas werd aangepast, deze is nu gelijk aan de bovenkant van de zijtorens. De oude kasdelen zijn hergebruikt, waarbij de karakteristieke kraalschrootjes intact zijn gebleven. Achter de frontdelen die boven de orgelkas uitsteken, zijn platen aangebracht, zodat tussen de frontpijpen door de achterwand van de kerk niet meer te zien is. De onderkas is even breed geworden als de bovenkas en volgt dus niet de frontlijn. De reden daarvoor is dat de aanleg van het mechanische deel beduidend moeilijker zou worden. Ook werd op deze wijze ruimte gecreëerd om het groot octaaf van de Bourdon in de onderkas 'kwijt te kunnen', de bovenkas biedt te weinig plaatsruimte voor dit groot octaaf. De balustrade loopt vóór de onderkas door tot aan het front, evenals in de oude situatie. Wel zijn het front en de kas met elkaar verbonden. De nieuwe orgelkas is ondieper gemaakt zodat de klankuitstraling bevorderd wordt. De achterwand bevindt zich nu direct achter de nevenwerklade. Voor het pedaal is een afzonderlijke kas achter het orgel tegen de torenwand vervaardigd.
In het verleden is een bekroning gemaakt voor de middentoren, deze is intact gebleven, ondanks het gegeven dat deze bekroning niet origineel is. Twee van de vier beeldjes die in het verleden het orgelfront sierden, stonden voor de restauratie nog op hun plek, een derde beeldje was nog aanwezig bij een gemeentelid en het vierde beeldje bleek te zijn verdwenen. Besloten is om het vierde beeldje te reconstrueren als spiegelbeeld van het derde beeldje. De twee beeldjes die op de spitse tussenvelden waren gesitueerd, staan nu op de zijtorens. Het derde beeldje heeft een plaats gevonden op het rechter spitse tussenveld, het gereconstrueerde beeldje staat nu op het linker tussenveld. Geen van deze beeldjes behoren tot het originele frontontwerp, dat geen versieringen op de kappen had.
De aldus vernieuwde orgelkas is donkerrood geschilderd in een tamelijk gedekte kleur, enigszins afwijkend van de kleur van het front. De aanwezige verf op de oude kasdelen maakte schilderen in dezelfde kleur als het front technisch onmogelijk.

Speeltafel

Met de totaal vernieuwde aanleg van speelmechanieken was het noodzakelijk om een nieuwe speeltafel te maken. Ook in de nieuwe situatie is de speeltafel aan de zijkant gesitueerd, rechts gezien vanuit de kerk. Omdat er geen sprake was van reconstructie van een historische situatie, was er geen reden om de speeltafel naar historisch voorbeeld te maken. Dat betekent dat de speeltafel is uitgevoerd in de huisstijl van de firma Nijsse & Zoon. Kenmerken van deze huisstijl zijn een dubbel ingelegd randje ebbenhout in de bakstukken en zwarte registerknoppen waarbij de registerbenamingen op een porseleinen plaatje op de knop zelf zijn aangebracht. De registerknoppen zijn genummerd. Het enige wat van de oude speeltafel is overgenomen, is het pedaalklavier, wel is het toetsbeleg van de pedaaltoetsen vernieuwd.
Aangezien het orgel een vrij hoog 'negentiende-eeuws gehalte' heeft, is de keuze gemaakt om de registerknoppen van de manualen boven de lessenaar aan te brengen, zoals in de 19e eeuw

gebruikelijk was, die van het hoofdwerk direct boven de lessenaar, die van het nevenwerk daarboven. De volgorde van de registerknoppen weerspiegelen daarbij de volgorde van de registers op de laden. Links van de lessenaar zijn de knoppen voor de werktuiglijke registers gemaakt, rechts die van het pedaal en het aan/uitschakelen van de windmotor.

De nieuwe speeltafel. Boven de lessenaarbak de registerknoppen van het hoofdwerk, daarboven die van het nevenwerk. Links de werktuiglijke registers, rechts de registerknoppen van het pedaal. Rechts op de foto is de pedaalkas te zien, die door gemeenteleden is gemaakt naar tekeningen van René Nijsse. Het licht in de pedaalkas is aan, de min of meer chromatische opstelling van het pedaalpijpwerk is daardoor zichtbaar.

Inwendige opbouw en windvoorziening

De gecombineerde manuaalladen zijn op fronthoogte gebracht, zo dicht mogelijk achter het front, zodat de klankuitstraling flink is verbeterd. Op de laden is het pijpwerk piramidaal geplaatst. De lade van het hoofdwerk bevindt zich direct achter het front, die van het nevenwerk achter het hoofdwerk, ongeveer 15 cm hoger geplaatst. Het groot octaaf van de Bourdon 16’ is in de onderkas geplaatst, evenals de windvoorziening. Voor de windlade van het pedaal is een aparte kas achter de hoofdkas gemaakt. Van zuidzijde (links vanuit de kerk) naar noordzijde is de pijpopstelling van het pedaal aldus: C-d chromatisch, dan a, dis, ais, e, b, f, c’, fis, cis’, g, d’, gis, dus in quintvolgorde. De reden om het zo te doen was dat een opstelling in c- en ciskant voor de bespeler van het orgel storend werkt; het geluid van het pedaal gaat langs de speler de kerkruimte in.
Voor de windvoorziening was het de bedoeling dat een andere balg gebruikt zou worden uit voorraad van de orgelmaker, conform de offerte. Voor het pedaal zou dan één van de bestaande balgen hergebruikt worden, rechtstreeks door de windmotor gevoed, zodat de mogelijkheid gecreëerd zou worden om voor het pedaal een hogere winddruk te hanteren. Bij nadere beschouwing bleken de maten van de balg uit voorraad toch niet bij het orgel te passen. Er zijn twee geheel nieuwe balgen gemaakt, de eerste balg wordt door de windmotor gevoed en bedient het pedaal. De tweede balg is boven de eerste gesitueerd en ontvangt zijn wind uit de onderste balg. Vanuit deze balg worden beide manuaalladen van wind voorzien. De winddruk in de bovenste balg is iets lager dan in de onderste. Op het windkanaal naar het nevenwerk is een tremulant geplaatst, die in mindere mate ook op het Hoofdwerk werkt. De oude windmotor heeft voldoende capaciteit en is opnieuw gebruikt.

Pijpwerk

Alhoewel de discant van de Prestant 4' en de Octaaf 2' vanaf c-klein in het verleden één plaats is opgeschoven, is bij de restauratie besloten al het pijpwerk op dezelfde toon te laten staan. De mensuren van deze registers zijn daardoor een fractie wijder dan de originele situatie van 1854, maar de huidige mensuren zijn goed bruikbaar en passen uitstekend bij de kerkruimte. Terugplaatsen op de oorspronkelijke toon zou restauratiewerk aan de pijpen betekenen, zoals het verlengen van op lengte afgesneden pijpen. Omdat ook de klank overtuigde, was het verschuiven en het daarbijkomende technisch aanpassen van de pijpen als extra uitgave niet te verantwoorden.
Het pijpwerk van de Mixtuur sloot niet aan bij de overige prestantregisters, de mensuren waren beduidend smaller, wat ook in de klank tot uiting kwam. De nieuwe Mixtuur is dan ook genomen uit de Mixtuur van het voormalige orgel van de Moriakerk te Emmeloord, dat beter aansluit. Wel werden alle koren drie plaatsen opgeschoven. Ook is de samenstelling veranderd in Naber-trant, zij het zonder dubbelkoren. Deze aanpassingen leidden, met herintonatie in de geest van Naber, tot een veel vollere en fraaiere Mixtuurklank, passend bij het orgel.
Beschadigingen aan het pijpwerk werden hersteld. De winddruk is verlaagd tot ongeveer 70 mm voor de manuaalladen, waarna intonatiecorrecties zijn uitgevoerd. Voor het pedaal is een winddruk van 85 mm aangehouden.
Bij het Naberpijpwerk is de aanwezige intonatie intact gelaten. De Bourdon en Mixtuur zijn daarbij aangepast. De fluiten van het Bovenwerk zijn sterker geïntoneerd, zodat deze samen een duidelijke cornetfunctie kunnen vervullen.
De toonhoogte is naar 440 Hz gebracht voor de a' bij 18 graden celsius, de stemming is evenredig zwevend, evenals in de oude situatie. Dit heeft tot gevolg gehad dat enkele binnenpijpen van de Prestant 8' in het klein octaaf verlengd zijn door middel van een opgesoldeerd kraagje.

Klankimpressie

Door het kleiner maken van de orgelkas en het op fronthoogte situeren van de binnenpijpen is de orgelklank veel directer geworden en is er geen sprake meer van een te zwakke klank, integendeel. De klankkenmerken van Naber komen in het hoofdwerk goed uit, ook de toegevoegde Bourdon en Mixtuur passen daar prima bij. De Bourdon geeft diepte aan de klank, maar is niet overmatig dik, de vrij krachtige Mixtuur geeft een brede helderheid. Het totale plenum leent zich prima voor barokke muziek, maar komt het best tot zijn recht in galante en vroegromantische literatuur. De Holpijp 8 en Fluit 4 hebben een bescheiden en intieme klank, zoals Naber deze graag toepaste bij kleine dorpskerkorgels.
De klankwereld van het nevenwerk is een geheel andere. De fluitregisters hebben een in de discant oplopende toon die sterker en tegelijk weker is dan de Naberfluiten op het hoofdwerk. Samen vormen ze een krachtige, zuidelijk aandoende cornet, uitstekend geschikt om onbekende melodieën duidelijk te ondersteunen. Ook de Dulciaan van Verschueren onderstreept dit zuidelijke karakter. Dit register, dat van zichzelf een vrij bescheiden klank heeft, groeit als het ware mee wanneer er meer registers te horen zijn en voegt ook aan het volle werk voldoende tongwerkklank toe. Een trompet wordt zeker niet gemist in de klankopbouw. De pedaalregisters geven een diepe en vrij krachtige belijning in de bas, die door de Fagot in het volle werk nadrukkelijk onderstreept wordt zonder hard en grof te zijn. Doordat de verschillende klankwerelden van de beide manualen goed mengen, is een orgel ontstaan met een eigen karakter, niet duidelijk in een bepaalde orgelstijl onder te brengen, maar wel met een grote verscheidenheid aan klankkleuren.

Dispositie na de restauratie (volgorde op de windladen)

Hoofdwerk:

Prestant 8'*	C-Dis direct achter front, afgevoerd van de lade, E-dis in het front, dis-g''' op de lade, geheel bestaand pijpwerk.
Bourdon 16'	C-B van hout, afgevoerd onder de windlade, c-b hout, op de lade, uit bestaande Subbas, c'-g''' metaal uit bestaande Roerfluit 8'.
Holpijp 8'*	Oude Holpijp nevenwerk, ongewijzigd.
Octaaf 4'*	C-Fis in front, G-g''' op de lade, huidige Prestant 4'
Quint 3'*	C-b gedekt, c'-g''' open, prestantmensuur, huidige Quint nevenwerk.
Fluit 4'*	Geheel metaal, oude Fluit 4' nevenwerk.
Octaaf 2'*	Geheel metaal, bestaand register.
Mixtuur III-IV	Samengesteld uit Mixtuur Emmeloord, bestaande koren drie plaatsen opgeschoven, aangevuld met pijpen uit Mixtuur Vollenhove, en Prestant 8 discant Emmeloord.

Nevenwerk:

Gedekte fluit 8'	Bourdon 8' Emmeloord, groot octaaf hout (Elbertse 1949).
Viola di Gamba 8'	Geheel metaal, bestaand register, C-B gecombineerd met Gedekte fluit.
Roerfluit 4'	Geheel metaal, Roerfluit 4' Emmeloord (Elbertse, 1949).
Quintfluit 3'	Geheel metaal, C-E Quint 3' Emmeloord, F-g3 uit Woudfluit Emmeloord, conisch (Elbertse 1949).
Gemshoorn 2'	Geheel metaal, bestaand register.
Terts 1 3/5'	Geheel metaal, c-e nieuw, verder bestaand register.
Dulciaan 8'	Geheel metaal, Dulciaan 8' Emmeloord (Verschueren 1961).

Pedaal:

Subbas 16'	Geheel hout, Subbas 16' Emmeloord.
Prestant 8'	Gedeeltelijk koper, gedeeltelijk orgelmetaal, uit Prestant 8' Emmeloord.
Fagot 16'	Giesecke 1974, uit Gereformeerde Kerk Rinsumageest, trechtervormige bekers, gedekt met draaideksel, met in zijwand deksel 4 gaten die corresponderen met 4 gaten in de bekerwand.

* register geheel of gedeeltelijk van Naber (1854)

Werktuigelijke registers:
Manuaalkoppel
Pedaalkoppel Hoofdwerk
Pedaalkoppel Nevenwerk
Tremulant (die door toepassing van één balg op het gehele orgel werkt)

Samenstelling Mixtuur:

C:	c:	c':	c'':
2	2 2/3	4	5 1/3
1 1/3	2	2 2/3	4
1	1 1/3	2	2 2/3
	1	1 1/3	2

Manuaalomvang: C-g'''. Pedaalomvang: C-d'.

Toonhoogte: a1 = 440 Hz bij 18 graden Celsius. Stemming: Evenredig zwevend.
Winddruk Hoofdwerk en Nevenwerk: 70 mm wk, winddruk Pedaal: 85 mm wk.